

Wspomnienie o Janinie Leskiewiczowej (1917-2012)

Dnia 7 VII 2012 r. zmarła w Warszawie prof. Janina Leskiewiczowa, wybitna badaczka historii struktur społecznych, znawczyni dziejów ziemiaństwa polskiego¹. Została pochowana 16 VII 2012 r. w Warszawie na Starych Powązkach w kwaterze L, rząd I, grób 7.

Janina Leskiewiczowa urodziła się 15 IX 1917 r. w Olszanie na Ukrainie (pow. zwynogradzki), jako córka Stanisława Gawińskiego i Adeli ze Stecewiczów. Jej ojciec Stanisław Gawiński, prawnik, absolwent Uniwersytetu Kijowskiego, był adwokatem w Kijowie, a w czasie wojny pracował w administracji dóbr Marii Branickiej. Dom jej dziadków, Romualda i Julii z Formińskich Gawińskich, był ważnym ośrodkiem życia kulturalnego i towarzyskiego w Kijowie początków XX wieku. Romuald Gawiński, weteran powstania styczniowego, a po ukończeniu studiów politechnicznych, jeden z naczelników inżynierów kolei południowo-zachodnich Cesarstwa, pracował społecznie w organizacjach polskich na Ukrainie, m.in. w zarządzie Kijowskiego Rzymsko-Katolickiego Towarzystwa Dobroczynności, od 1899 r. był właścicielem niewielkiego majątku ziemskiego pod Krakowem – Owczary (67 ha)². W 1906 r. własnym kosztem wydał w Kijowie antologię tekstów młodych poetów i literatów polskich *Różnymi szlaki: Noworocznik literacki młodzieży kijowskiej* (Kijów 1906, druk w Krakowie), w której znalazły się utwory i przekłady: Wacława Bilińskiego, Wacława Grzybowskiego, Witolda Klingera, Mieczysława Kudelki, Leszka Konopackiego, Bolesława Korewy, Edwarda Ligockiego, Stanisława Morgulca, Zygmunta Mosiewicza, Zygmunta Mostowskiego, a również ojca Janiny Leskiewiczowej, Stanisława Gawińskiego³. Ten ostatni jest także autorem licznych ilustracji zamieszczonych w książce. Siostra ojca prof. Leskiewiczowej, Jadwiga Gawińska także pracowała społecznie w Kijowskim Towarzystwie Dobroczynności i z jej inicjatywy ukazała się drukiem w Kijowie przed I wojną światową cała kolekcja pocztówek

¹ W niniejszym opracowaniu wykorzystałem oprócz tekstów drukowanych, własnych wspomnień, także materiały archiwalne udostępnione przez Panią Magdalenę Klarner-Śniadowską, której za tę pomoc serdecznie dziękuję.

² M. Klarner-Śniadowska, *Romuald Gawiński (1845-1929)*, [w:] *Ziemiaństwo polscy XX wieku*, t. 7, kom. red. S. Cieplowska et al., Warszawa 2004, s. 28-31.

³ W zbiorach prof. Janiny Leskiewiczowej zachował się egzemplarz antologii *Różnymi szlaki* z autografami utworów niektórych współautorów tomiku. Zob. też E. Ligocki, *Dialog z przeszłością*, Warszawa 1970, s. 81-82; W. Rodowicz, S. Rodowicz, Z. z Rodowiczów Iwanicka, *Tryptyk rodzinny*, Warszawa 1999, s. 101.

(widokówek) w dziesięciu seriach tematycznych, poświęconych ziemiom ukraińskim. Dochód ze sprzedaży pocztówek został przeznaczony na potrzeby Towarzystwa Dobroczynności⁴.

Po rewolucji w Rosji Janina Leskiewiczowa z rodziną przeniosła się do niepodległej Polski. Ojciec Janiny po 1918 r. zajmował wyższe stanowiska w administracji państwowej w Warszawie: w Ministerstwie Zdrowia Publicznego, w Dyrekcji Polskiego Monopolu Tytoniowego i Ministerstwie Skarbu. Od 1929 r. razem z rodzeństwem był współwłaścicielem majątku Owczary. W Warszawie Janina uczęszczała do Gimnazjum im. Juliusza Słowackiego, gdzie w 1935 r. zdała maturę. W szkole działała w harcerstwie i była współorganizatorką 3 Warszawskiej Żeńskiej Drużyny Harcerskiej (WŻDH) powołanej do życia w gimnazjum w roku szkolnym 1931/32. Do końca życia utrzymywała kontakty ze swoimi koleżankami szkolnymi, uczestniczyła w zjazdach absolwentów i była współinicjatorką oraz współredaktorem monografii gimnazjum: *Szkoła im. Juliusza Słowackiego w Warszawie* (Warszawa 1986)⁵.

W październiku 1935 r. Janina Leskiewiczowa rozpoczęła studia historyczne na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Warszawskiego (UW). W styczniu 1939 r. otrzymała tytuł magistra filozofii w zakresie historii gospodarczo-społecznej. Pracę magisterską („Przywileje książęce i królewskie dla Warszawy i mieszczan warszawskich (do 1572 r.)”) napisała pod kierunkiem prof. Stanisława Arnolda. Jeszcze będąc na studiach, podjęła pracę w Muzeum Narodowym jako przewodnik po wystawach (1 X 1938 – 30 VI 1939). W listopadzie 1939 r. wyszła za mąż za Zbigniewa Leskiewicza (1916-1987), w czasie kampanii wrześniowej podporucznika 36 pułku piechoty w Warszawie. W czasie wojny udzielała lekcji prywatnych, a od września 1943 do czerwca 1944 r. uczyła historii w Miejskiej Szkole Handlowej przy ul. Bagateli 8. Od kwietnia 1945 do 30 VI 1946 r. miała zajęcia w Państwowym Gimnazjum i Liceum Handlowym przy ul. Górnośląskiej⁶. W 1945 r. krótko uczyła również w Gimnazjum im. J. Słowackiego, które skończyła przed wojną. Od 1 I 1946 r. objęła funkcję starszego asystenta u prof. Stanisława Arnolda w Seminarium Historii Gospodarczo-Społecznej na UW. Dnia 6 XII 1949 r. uzyskała na Wydziale Humanistycznym UW tytuł doktora nauk humanistycznych na podstawie pracy pt. „Pracownicy umysłowi Warszawy w latach 1864-1870”⁷. W roku akademickim 1948/49 prowadziła ćwiczenia z historii gospodarczo-społecznej w Wyższym Studium Nauczycielskim, a w latach 1951-1952 dla studentów Wydziału Socjologicznego UW. W grudniu 1952 r. została adiunktem. W styczniu 1953 r. przeszła do pracy w Instytucie Historii PAN (IH PAN). Dnia 27 V 1955 r. uzyskała tytuł docenta. Od 1956 r. podjęła współpracę z Instytutem Historii Kultury Materialnej PAN, m.in. kierowała w tym Instytucie w latach 1956-1961 Pracownią Historii Rolnictwa i Hodowli. Była współredaktorem „Kwartalnika Historii Kultury Materialnej” (1955-1970) i redagowała od 1958 r. wydawnictwo „Studia z dziejów gospodarstwa wiejskiego”. 27 VII 1966 r. otrzymała tytuł profesora nadzwyczajnego nauk humanistycznych. W 1969 r. została kierowniczką Pracowni Badań Struktur Społecznych w IH PAN (do 1975 r.). Dnia 3 II 1983 r. otrzymała tytuł profesora zwyczajnego. Przez wiele lat była członkiem Rady Naukowej

⁴ Część wydanej wówczas kolekcji pocztówek udało się rodzinie zachować w pojedynczych egzemplarzach i przewieźć do Polski w 1918 r., ale po ostatniej wojnie w latach 40. została skonfiskowana przez funkcjonariuszy UB podczas rewizji w mieszkaniu Janiny Leskiewiczowej. Zob. też T. Epsztajn, *Z piórem i paletą*, Warszawa 2005, s. 344-345, gdzie więcej informacji o edycji pocztówek Jadwigi Gawińskiej.

⁵ *Szkoła im. Juliusza Słowackiego w Warszawie*, kom. red. A. Borkiewicz-Celińska et al., Warszawa 1986, s. 4, 7-14, 163, 289, 337-339, 404, 453, 500.

⁶ Szkoła ta powstała na bazie Miejskiej Szkoły Handlowej (ul. Bagatela 8).

⁷ Uzupełniona wersja tej pracy ukazała się drukiem pt. *Warszawa i jej inteligencja po powstaniu styczniowym 1864-1870*, Warszawa 1961.

IH PAN. Pracowała również w Polsko-Węgierskiej Komisji Historycznej przy Wydziale Nauk Społecznych PAN (współprzewodnicząca 1970-1987) i Komisji Koordynacji Badań nad Dziejami Wsi (przewodnicząca 1969-1980). Działała także w Polskim Towarzystwie Historycznym (członek honorowy od 1991 r.) i w Towarzystwie Miłośników Historii (prezes 1989-1990). Była współorganizatorką Konserwatorium Historii Kultury (Studium Kultury Chrześcijańskiej) przy kościele św. Trójcy w Warszawie w latach 1982-1989, a także redaktorem lub współredaktorem większości publikacji, które powstały w ramach działalności tej ważnej placówki kulturalnej, służącej licznej grupie odbiorców z różnych środowisk. Była członkiem „Solidarności” wspierającym nie tylko różne inicjatywy kulturalne i naukowe, ale także pomocowe dla pracowników i doktorantów IH PAN. Została również honorowym członkiem Polskiego Towarzystwa Ziemiańskiego. Dnia 30 XI 1987 r. przeszła formalnie na emeryturę, ale nie przerwała swojej pracy w IH PAN. Regularnie uczestniczyła w zajęciach Pracowni Dziejów Klas Posiadających prowadzonej przez prof. Ryszarda Kołodziejczyka. Prof. Janina Leskiewiczowa była odznaczona Złotym Krzyżem Zasługi (1956 r.) i Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski (27 XII 2011 r.).

Janina Leskiewiczowa miała szerokie zainteresowania naukowe. Pierwsze jej poszukiwania dotyczyły historii nowożytnej, ale ostatecznie skupiła się nad dziejami ostatnich trzech stuleci. Przede wszystkim zajmowała się zagadnieniami położenia ludności wiejskiej i gospodarki wielkiej własności w okresie XVIII-XIX w. Interesowała ją także historia społeczna. Swoją doktorat poświęciła inteligencji warszawskiej. Należała do nielicznej grupy historyków, która podjęła przed 1989 r. badania nad ziemiaństwem polskim, przerywając kilka dekad milczenia na tym polu. Odrębnych pozycji książkowych wydała niewiele, ale była redaktorem lub współredaktorem ponad 30 tomów wydawnictw seryjnych, zbiorowych, o charakterze źródłowym lub monograficznym. Opublikowała także wiele artykułów, recenzji, biogramów itd. Jej bibliografia naukowa liczy ponad 170 pozycji⁸. Uczestniczyła w życiu naukowym polskim i zagranicznym. Występowała na wielu konferencjach. Była animatorem różnych inicjatyw naukowych, wydawniczych i kulturalnych. Miała zawsze liczne grono uczniów i współpracowników. Dla wszystkich była jednakowo uprzejma i miła – różnice wieku nie miały u niej znaczenia. Szanowała cudze poglądy i nie miała w zwyczaju narzucać swoich. Może jako mistrz była za bardzo delikatna, co trochę demoralizowało młodych adeptów nauki. Nie zawsze potrafiła zmusić swoich doktorantów do bardziej wydajnej i owocnej pracy. Z kolei czasami trudno było skupić się na pisaniu doktoratu, gdyż promotor zachęcała uczniów także do aktywności na innych polach. Nigdy jednak nie było przymusu i ostateczne decyzje zależały od nas. Sam trochę zaniedbałem początkowo doktorat, zajmując się intensywnie ankietą ziemiańską i edycją źródeł. Prof. Janina Leskiewiczowa słusznie uważała, że na warsztat naukowy historyka składają się różne umiejętności zdobywane m.in. podczas prac dokumentacyjnych, edytorskich i redakcyjnych.

Wśród jej prac naukowych bardzo ważne miejsce zajmuje słownik *Ziemiańscy polscy XX wieku*. Choć nigdy nie uważała się za autorkę pomysłu słownika, który przypisywała Antoniemu Arkuszewskiemu, oddanemu współpracownikowi jej zespołu naukowego, a później członkowi Redakcji *Ziemiań*. Do końca lat 70. nie było w PRL możliwości na studia nad dziejami „klasy obszarnej”. Dopiero zielone światło zapaliło się podczas odwilży na początku lat 80. Janina Leskiewiczowa szybko wykorzystała ten moment i uzyskała od dyrekcji Instytutu Historii PAN pozwolenie na powołanie zespołu naukowego i rozpoczęcie

⁸ Bibliografię prac prof. Janiny Leskiewiczowej opublikowałem [w:] *O polskich elitach raz jeszcze. Studia ofiarowane Profesor Janinie Leskiewiczowej z okazji dziewięćdziesiątych urodzin*, Warszawa 2007, s. XV-XXXII.

badan nad ziemiaństwem. Do współpracy wciągnęła pracowników naukowych, swoich doktorantów i przedstawicieli rodzin ziemiańskich⁹. W pierwszych kontaktach ze środowiskiem ziemiańskim pomagała jej koleżanka z Instytutu Historii Kultury Materialnej, prof. Maria z Gołuchowskich Dembińska (1916-1996), osoba o wielkiej kulturze, stosunkach i wiedzy o ziemiaństwie przedwojennym, była niezwykle pomocna w docieraniu do „bezetów”¹⁰, początkowo bardzo nieufnych wobec projektu Janiny Leskiewiczowej.

Janina Leskiewiczowa nigdy nie lubiła biurokracji i zbędnych formalności, dlatego zespół, który stworzyła i prowadziła, nie miał charakteru oficjalnej struktury, stałych terminów zebrań, hierarchii, planów, sprawozdań itd. Idealnie wpisywał się w epokę, w której musiał zacząć działać. Ale swój nieformalny charakter utrzyma, także w nowej rzeczywistości politycznej. Spotkania naukowe odbywały się z reguły w mieszkaniu profesor na ul. Szarej w Warszawie. Specyficzny nastrój tego przedwojennego mieszkania z długimi korytarzami, starymi meblami, książkami i lekkim półmrokiem, idealnie pasował do zadań, jakie łączyły uczestników tych spotkań. Nie trzeba było specjalnie przenosić się myślami w przeszłość, gdyż ona sama ogarniała i dotykała. W latach 80. działalność zespołu skupiała się na zbieraniu relacji (ankiet), dokumentacji archiwalnej, przygotowaniu tekstów źródłowych do druku i pisaniu opracowań naukowych. Pierwszym plonem pracy były trzy tomy studiów pod redakcją Janiny Leskiewiczowej¹¹. Równolegle niektórzy współpracownicy samodzielnie publikują różne materiały warsztatowe związane z tematyką ziemiańską¹². Nowa rzeczywistość polityczna po 1989 r. pozwala na realizację projektu ziemiańskiego słownika biograficznego. Z szerszego grona uczestników zespołu ziemiańskiego powstaje komitet redakcyjny wydawnictwa, do którego – oprócz Janiny Leskiewiczowej – weszli: Antoni Arkuszewski, Maria Dembińska, Tadeusz Epsztajn, Sławomir Górczyński i Barbara Konarska. W następnych latach do komitetu dołączy jeszcze Stanisław Ciepłowski i prof. Ryszard Kiersnowski. Pierwszy zeszyt słownika ukazał się drukiem w końcu października 1992 r., a kolejne części wydawano cyklicznie co 2, a następnie co 3 lata: 1994 (II), 1996 (III), 1998 (IV), 2000 (V), 2002 (VI), 2004 (VII), 2007 (VIII), 2010 (IX). Janina Leskiewiczowa koordynowała prace redakcyjne tomów 1-3 i 5-7, t. 4 i 9 – Tadeusz Epsztajn, t. 8 – Sławomir Górczyński. Do 2007 r. Janina Leskiewiczowa oprócz kierowania zespołem redakcyjnym słownika, również brała

⁹ W pracach zespołu ziemiańskiego prof. Janiny Leskiewiczowej uczestniczyli m.in.: Antoni Arkuszewski, Dezydery Chłapowski, Maria Dembińska, Tadeusz Epsztajn (od 1985 r.), Sławomir Górczyński, Witold Hake, Krzysztof Jasiewicz, Barbara Konarska, Maria Kruczkowska, Wojciech Roszkowski, Danuta Rzepniewska, Szymon Rudnicki, Jerzy Szczepański, Jan Marian Włodek, Dorota Zamoyska.

¹⁰ „Bezeci”, czyli byli ziemianie – tak siebie potocznie nazywali w PRL przedstawiciele przedwojennego ziemiaństwa.

¹¹ *Ziemiaństwo polskie 1795-1945. Zbiór prac o dziejach warstwy i ludzi*, Warszawa 1985, ss. 310; *Ziemiaństwo polskie 1920-1945. Zbiór prac o dziejach warstwy i ludzi*, Warszawa 1988, ss. 368; *Spółeczeństwo polskie XVIII i XIX wieku. Studia o rodzinie*, t. 9, Warszawa 1991, ss. 411.

¹² Tadeusz Epsztajn i Sławomir Górczyński zaczynają wydawać: *Spis ziemian Rzeczypospolitej Polskiej w roku 1930. Województwo białostockie*, Warszawa 1990, ss. 24; *Spis ziemian Rzeczypospolitej Polskiej w roku 1930. Województwo kieleckie i krakowskie*, Warszawa 1990, ss. 43; *Spis ziemian Rzeczypospolitej Polskiej w roku 1930. Województwo lubelskie i łwowskie*, Warszawa 1990, ss. 55; *Spis ziemian Rzeczypospolitej Polskiej w roku 1930. Województwo stanisławowskie i tarnopolskie*, Warszawa 1991, ss. 39; *Spis ziemian Rzeczypospolitej Polskiej w roku 1930. Województwo warszawskie*, Warszawa 1991, ss. 80; *Spis ziemian Rzeczypospolitej Polskiej w roku 1930. Województwo poznańskie*, Warszawa 1992, ss. 54; *Spis ziemian Rzeczypospolitej Polskiej w roku 1930. Województwo poleskie i wołyńskie*, Warszawa 1996, ss. 76. Opublikowali również razem: Kazimierza Pułaskiego, *Kronikę polskich rodów szlacheckich Podola, Wołynia i Ukrainy*, t. 2, Warszawa 1991, ss. I-XV, 269.

udział w opracowywaniu poszczególnych biogramów i prowadziła obszerną korespondencję z autorami oraz zabiegała o fundusze na potrzeby wydawnicze.

W mojej pamięci prof. Janina Leskiewiczowa zostanie jako osoba zawsze pełna życia, bardzo życzliwa i wyrozumiała dla swoich współpracowników, całkowicie bezinteresownie i ideowo, traktująca podjęte zobowiązania naukowe oraz organizacyjne.

Tadeusz Epsztein